

David Grossman

Het leven speelt met mij

Roman

Vertaald uit het Hebreeuws
door Ruben Verhasselt

Cossee
Amsterdam

Rafaël was vijftien toen zijn moeder doodging en hem verlostte uit haar lijden. Het regende op de leden van de kibboets, die onder paraplu's samendromden op de kleine begraafplaats. Toev- ja, Rafaëls vader, huilde bittere tranen. Jarenlang had hij zijn vrouw toegewijd verzorgd en nu leek hij verloren en verweesd. Rafaël, in een korte broek, stond apart van de anderen en had zijn hoofd en ogen afgedekt met een capuchon zodat niemand zou zien dat hij niet huilde. Hij dacht: nu ze dood is, kan ze alle dingen zien die ik over haar gedacht heb.

Dat was in de winter van 1962. Een jaar later ontmoette Rafaëls vader Vera Novak, afkomstig uit Joegoslavië, en ze werden een stel. Vera was naar Israël gekomen met haar enige dochter, Nina, een lang, blond meisje van zeventien met een vrij smal, bleek, heel mooi en bijna uitdrukkingloos gezicht.

De jongens in Rafaëls klas noemden Nina 'de sfinx'. Ze slopen achter haar aan en deden na hoe ze liep, met haar armen om zichzelf heen geslagen, voor zich uit starend met een holle blik. Op een keer betrapte ze twee jongens die haar imiteerden en ramde gewoon hun smoel in elkaar. Zulke klappen waren nog nooit vertoond in de kibboets. Het was nauwelijks te geloven hoeveel kracht en woestheid er in haar dunne armen en benen school. Er begonnen geruchten de ronde te doen. Er

werd verteld dat Nina als klein meisje, toen haar moeder politiek gevangene in een goelag was, op straat was gesmeten. ‘Op straat,’ werd uitgesproken met een betekenisvolle blik. Er werd verteld dat ze zich in Belgrado had aangesloten bij een losgeslagen jeugdbende die kinderen ontvoerde voor losgeld. Zulke praatjes waren in omloop. Mensen kletsen.

Het verhaal van de klappen en andere gebeurtenissen en geruchten drongen niet door de mist waarin Rafaël leefde na de dood van zijn moeder. Maandenlang was hij verzonken in zelfverdooving. Tweemaal daags, ’s ochtends en ’s avonds, slikte hij een sterke slaappil uit het medicijnkastje van zijn moeder. Hij merkte Nina niet eens op als hij haar nu en dan tegen het lijf liep in de kibboets.

Maar op een avond, ongeveer een halfjaar na de dood van zijn moeder, sneed hij door de avocadoplantage de weg af naar de sportzaal en kwam Nina van de andere kant aanlopen. Ze liep met gebogen hoofd en had haar armen om zich heen geslagen alsof alles om haar heen koud was. Rafaël bleef staan, werd plotseling gespannen en begreep niet waarom. Nina was in zichzelf gekeerd en merkte hem niet op. Hij zag haar manier van bewegen. Dat was de eerste indruk, haar rustige, spaarzame beweging. Een hoog, strak voorhoofd, een eenvoudige, dunne blauwe jurk die fladderde om haar bovenbenen.

Zijn gelaatsuitdrukking toen hij vertelde –

Pas toen ze dicht bij hem was zag Rafaël dat ze huilde, stil en ingehouden, en toen merkte zij hem ook op, bleef staan en zette een hoge rug op. Hun blikken raakten gedurende een paar seconden in elkaar verward, en je zou helaas kunnen zeggen: onlosmakelijk. ‘De hemel, de aarde, de bomen,’ heeft Rafaël me gezegd, ‘ik weet het niet... ik had het gevoel dat de natuur flauwviel.’

Nina herstelde zich als eerste. Ze blies een boze ademstoot uit en maakte zich uit de voeten. Hij kon nog net een blik werpen op haar gezicht, dat ogenblikkelijk weer elke uitdrukking verloor, en iets in hem ging uit naar haar. Hij stak een hand uit in de richting van haar rug –

Ik kan hem daar echt zien staan met die gestrekte arm.

En zo is hij ook blijven staan, met die uitgestoken hand, vijf-enveertig jaar lang.

Maar toen, in de plantage, zette hij zonder nadenken, voordat de twijfel zou toeslaan en hij met zichzelf in de knoop zou komen, een spurt in en rende achter haar aan om haar te zeggen wat hij had begrepen op het moment dat hij haar had gezien. Alles kwam in hem tot leven, zo vertelde hij me. Ik vroeg hem dat uit te leggen. Hij raakte in de war en mompelde iets over alles wat in hem was ingeslapen tijdens de jaren van zijn moeders ziekte en nog meer na haar dood. Nu werd eensklaps alles dringend en lotsbepalend, en hij twijfelde er ook niet aan dat ze hem onmiddellijk gehoor zou geven.

Nina hoorde zijn voetstappen achter haar aan jagen, bleef staan, draaide zich om en nam hem op met een trage blik. ‘Wat moet je?’ blafte ze hem ineens in het gezicht. Hij deinsde terug, geschrokken van haar schoonheid en misschien ook van haar grofheid – en vooral, vrees ik, van de combinatie van haar schoonheid en haar grofheid. Tot op de dag van vandaag heeft hij een zwak voor vrouwen die een beetje – een greintje – mannelijke agressie en zelfs grofheid in zich hebben, als een soort specerij. Tja, Rafaël, Rafi –

Nina stak haar handen in haar zij en er kwam even een stoer straatkind tevoorschijn, een wild dier. Haar neusgaten gingen wijder openstaan, ze besnuffelde hem, en Rafaël zag een fijne blauwige ader kloppen in haar hals. En ineens deden zijn lip-

pen pijn, zo vertelde hij me, ze schrijsden echt en waren uitgedroogd.

Goed, we hebben het begrepen, dacht ik, je hoeft niet in detail te treden.

De tranen glinsterden nog op Nina's wangen, maar haar ogen waren kil en bijna slangachtig. 'Ga naar huis, jochie,' zei ze. Hij schudde zijn hoofd: nee, nee. En zij bracht langzaam haar voorhoofd naar het zijne, bracht het dichterbij en trok het terug, alsof ze het juiste punt zocht, en hij sloot zijn ogen, waarna zij een kopstoot uitdeelde en hij achterover vloog en in de irrigatiekuil rond een avocadoboom viel.

'Een Ettinger-avocado,' voegde hij eraan toe om me vooral niet te laten vergeten dat elk detail in deze scène van belang was, want zo worden mythologieën opgebouwd.

Hij lag onthutst in de kuil, voelde aan de bult die op zijn voorhoofd zwol en kwam duizelig overeind. Sinds de dood van zijn moeder had Rafaël niemand aangeraakt en was hij door niemand aangeraakt, met uitzondering van degenen met wie hij slaags was geraakt. Maar hier was sprake van iets anders, voelde hij, zij was gekomen om eindelijk zijn hoofd open te maken en hem te bevrijden van de kwelling. Verblind door de pijn riep hij haar toe wat hem eerder was geopenbaard, op het moment dat hij haar zag, maar tot zijn verbijstering waren de woorden plat en grof zodra ze over zijn lippen kwamen. 'Woorden van opgeschoten jongens,' zei hij me, 'een soort "ik wil je neuken",' heel anders dan de zuivere, nauwgezette gedachte in zijn hoofd, 'maar een seconde of anderhalf zag ik aan haar gezicht dat ze ondanks de grofheden toch begreep wat ik bedoelde.'

En misschien was dat echt zo, weet ik veel. Waarom haar het voordeel van de twijfel niet gunnen en geloven dat een meisje

uit Joegoslavië, dat een aantal jaren – zoals later bleek – een verlaten kind was geweest, zonder vader en zonder moeder, dat zo'n tienermeisje ondanks die basisgegevens, of juist daarom, op een genadig moment in de ziel keek van een jongen uit een kibboets in Israël, een ingekeerde jongen, zo stel ik me hem voor op zijn zestiende, een eenzame jongen met geheimen, kronkelige overwegingen en grote gebaren, waar niemand op de wereld weet van had. Een trieste, sombere jongen, maar tot tranen roerend mooi.

Rafaël, mijn vader.

Er is een bekende film (op de titel kan ik niet komen, maar ik verspil nu geen seconde aan Google) waarin de hoofdpersoon terugkeert naar het verleden om iets recht te zetten of een wereldoorlog te voorkomen of zo. Wat had ik er niet voor overgehad om terug te gaan in de tijd, alleen maar om te verhinderen dat die twee elkaar tegenkwamen.

De daaropvolgende dagen en vooral nachten strafte hij zichzelf voor het mislopen van het wonderbaarlijke moment. Hij hield op de slaappillen van zijn moeder in te nemen, om zonder waas de liefde te kunnen ervaren. Hij zocht haar overal in de kibboets, maar vond haar niet. In die tijd sprak hij nauwelijks met andere mensen, en daarom was hem niet bekend dat Nina was vertrokken uit het vrijgezellenkwartier, waar ze met haar moeder woonde, en een kamertje voor zichzelf had geconfisqueerd in een oude, vermolmde barak uit de tijd van de oprichters van de kibboets. De barak was een soort trein van piepkleine kamers en stond achter de plantages, op een plek die in de kibboets met karakteristieke fijngevoeligheid 'de leprozenkolonie' werd genoemd. Het was een kleine gemeenschap van mannen en vrouwen, veelal vrijwilligers uit het buitenland die hier

waren blijven hangen, hun plek niet hadden gevonden en niet bijdroegen, en met wie de leden van de kibboets niet wisten wat ze aan moesten.

Maar de gedachte die in hem was ontstaan toen Nina zijn kant op kwam lopen in de plantage, verloor niets van haar gloed en wikkelde zich met de dag verder rond zijn ziel. Als Nina er ook maar één keer mee zou instemmen met hem naar bed te gaan, dacht hij in alle ernst, zou ze haar gelaatsuitdrukkingen terugkrijgen.

Hij vertelde me over dat idee van hem tijdens een gesprek dat we een eeuwigheid geleden hebben gefilmd, op zijn zevenendertigste. Dat was mijn debuutfilm, en vanmorgen, vierentwintig jaar na de opname, besloten Rafaël en ik in een aanval van overhaaste nostalgie die samen te bekijken. Op dat ene punt in de film zie je hem hoesten en bijna stikken, in zijn wilde baard krabben, zijn leren horlogebandje los-, vast- en weer losmaken en vooral zijn blik niet opslaan naar de jonge interviewster, naar mij.

‘Luister, je had veel zelfvertrouwen op je zestiende,’ hoor je mij in de film zeggen met een kruiperig piepstemmetje.

‘Ik?’ verbaast de Rafaël in de film zich. ‘Zelfvertrouwen? Ik trilde als een espenblad.’

‘Ik vind juist,’ zegt de interviewster verschrikkelijk onecht, ‘dat het de origineelste openingszin is die ik ooit heb gehoord.’

Ik was vijftien toen ik hem interviewde en omwille van de transparantie: ik had tot op dat moment geen enkele openingszin te horen gekregen, origineel noch afgezaagd, uit de mond van iemand anders dan ikzelf-voor-de-spiegel met een zwarte baret en een mysterieus sjaaltje dat mijn halve gezicht bedekte.

Een videocassette, een klein statief, een microfoon met een grijzige plopkap waarvan het schuimrubber al vergaan was.

Deze week, in oktober 2008, had mijn oma Vera die gevonden in een kartonnen doos in de bergruimte onder het dak, samen met de oude Sony, door de lens waarvan ik de wereld bekeek in die jaren.

Goed, het woord ‘film’ is een beetje te veel gezegd. Het gaat om een paar losse shots, jeugdherinneringen van mijn vader, ongeordend en nog niet gemonteerd. Het geluid is verschrikkelijk, het beeld vaag en korrelig, maar meestal is te begrijpen wat er gebeurt. Op de doos heeft Vera met een dikke zwarte viltstift geschreven: GILI – DIVERSEN. Ik heb geen woorden om te beschrijven wat die film me doet en hoe mijn hart uitgaat naar het meisje dat ik was, en dat er hier op de film uitziet – zonder overdrijven – als een menselijke versie van de dodo, die zoals bekend alleen dankzij zijn uitroeiing niet van schaamte is gestorven. Anders gezegd: een wezen waarvan nog ten diepste niet vastligt wat het is en welke kant het op gaat, alles is open.

Nu, vierentwintig jaar nadat ik dat gesprek heb gefilmd, zit ik naast mijn vader in Vera’s huis in de kibboets en kijk ernaar, samen met hem. Ik sta versteld hoe open en bloot ik daar ben, al ben ik slechts de interviewster en kom ik nauwelijks in beeld.

Vrij lang ben ik niet geconcentreerd op wat mijn vader vertelt over zichzelf en over Nina, hoe ze elkaar hebben ontmoet en hoe hij van haar heeft gehouden. Ik zit met opgetrokken knieën naast hem, ineengekrompen door het innerlijke conflict dat zonder enig filter, als een kreet, wordt uitgestraald door het meisje dat ik was. Ik zie de angst in haar ogen omdat alles zo open is, te open. Zelfs vragen als hoeveel levenskrachten ze al dan niet in zich heeft of hoezeer vrouw en hoezeer man ze zal worden, liggen open. En ze is al vijftien en weet nog niet wat voor besluit er over haar zal vallen in de martelkamers van de evolutie.

Ik denk: kon ik nu maar even, één moment, opduiken in haar wereld, haar een beeld laten zien van mij nu, een foto van mij op het werk, bijvoorbeeld, of een foto met Meir, zelfs nu, zoals het nu tussen ons staat, en tegen haar zeggen: maak je geen zorgen, meisje, uiteindelijk – met wat duwtjes, wat compromissen, een snuffje humor, wat constructieve zelf-destructie – wordt er een plek voor je gevonden, een eigen plek alleen van jou, en zelfs liefde is er voor je weggelegd, iemand die precies op zoek is naar een grote vrouw met het aroma van een dodo.

Ik wil terug naar het begin, naar de incubators van de familie. Ik kijk wel hoe ver ik kom voordat we naar het eiland vliegen. Rafaëls vader, Toevja Bruck, was een agronoom die toezicht hield op alle landbouwgebied tussen Haifa en Nazareth en ook hoge functies bekleedde in de kibboets. Hij was een knappe, ernstige man, die veel deed en weinig sprak. Hij hield van zijn vrouw Duši, en tijdens haar jarenlange ziekte verzorgde hij haar naar beste kunnen. Na haar dood wierpen leden van de kibboets een balletje bij hem op over Vera, Nina's moeder. Toevja aarzelde. Ze had iets uitheems. Ze droeg altijd, in alle omstandigheden, lippenstift en oorbellen. Ze had een zwaar accent, haar Hebreeuws was vreemd (tot op de dag van vandaag is dat zo, niemand praat zoals zij), en zelfs haar stem klonk hem in de oren als die van iemand uit de diaspora. Een van de oude Joegoslavische oprichters van de kibboets legde op een avond een arm op Toevja's schouder toen ze de eetzaal uit liepen en zei: 'Ze is een vrouw van jouw kaliber, Toevja. Wat ze heeft doorgemaakt is nauwelijks te geloven en er kan nog niet alles over verteld worden.'

Toevja nodigde haar bij hem thuis uit voor een kennisma-

kingsgesprek. Om het ongemak van de ontmoeting te verzachten kwam Vera met een vriendin, afkomstig uit dezelfde stad in Kroatië, een enthousiast fotografe. De twee vrouwen zaten met over elkaar geslagen benen te zwijgen op oncomfortabele stoelen van metalen stangen en een vlechtwerk van dunne plastic draden, die in hun achterwerk drukten.

Ze hadden de zelfdiscipline van een pilaarheilige nodig om niet te lachen toen Toevja de door zijn dochters klaargezette zoutjes uit het keukentje naar de kamer probeerde te transporteren. Naderhand zou Vera hem in de loop van hun tweeëndertig goede en zelfs gelukkige jaren samen met plezier nadoen bij die eerste kennismaking, toen hij naar de keuken ging om een bakje pinda's of zoute stokjes te halen, daarvandaan tegen hen bleef praten over de larven van de katoenuil en van de mineermot, en terugkwam met lege handen en een verontschuldigend lachje, maar ook met een betoverend kuiltje in zijn linkerwang, waarna hij weer keukenwaarts toog en terugkwam met een bosje veldbloemen in een glazen potje.

Terwijl Rafaëls vader zijn ingewikkelde paringsdans uitvoerde keek Vera om zich heen en probeerde iets te weten te komen over zijn overleden vrouw. Er hing geen enkele afbeelding aan de muren en er waren ook geen boekenplanken of vloerkleden. In de kap van de staande lamp zat de mot (ze vroeg zich af of het die *meneer mot* was waar hij het over had) en stukjes gelig schuimrubber piepten uit de bekleding van de bank. Vera's vriendin wees met haar kin naar een ingeklapte rolstoel en een zuurstoffles, weggestopt tussen de bank en de muur. Vera voelde dat de ziekte die jarenlang in huis had geheerst nog niet helemaal was geweken. Dat iets ervan nog altijd niet aan zijn eind was gekomen. Het besef dat ze hier een rivale had deed haar haar rug rechten, en ze beval Rafaëls vader eindelijk te gaan zit-

ten en een fatsoenlijk gesprek met hen te voeren. Meteen zeeg hij neer op de bank en ging rechtop zitten met zijn armen over elkaar.

Vera lachte hem toe vanuit het diepst van haar vrouwelijkheid, en zijn ruggengraat begon te smelten. De vriendin voelde zich ineens overbodig en stond op om weg te gaan. Zij en Vera wisselden woorden in een rap Servo-Kroatisch. Vera haalde haar schouders op en maakte een wegwerpgebaar dat zoveel zei als: dat kan me helemaal niets schelen. Toevja, wiens hele wezen hier aan een snelle taxatie werd onderworpen, was een kordate, zelfverzekerde man, maar nu voelde hij zich wankel tegenover de kleine vrouw met de scherpe blik in de groene ogen. Zo scherp dat je eens in de zoveel tellen moest wegstijgen. Voordat de vriendin wegging vroeg ze toestemming een foto van hen te maken met haar Olympus. Beiden voelden zich ongemakkelijk, maar de vriendin zei: 'Jullie zijn zo mooi samen,' waarop ze elkaar aankeken en zichzelf voor het eerst zagen als een mogelijk stel.

Voor de foto stond Vera op van haar folterstoel en ging naast Toevja zitten op de smalle bank. Op de zwart-witfoto leunt Vera achterover op één arm en kijkt hem van opzij aan met enige afstand en met een glimlach. Ze lijkt hem te plagen en daar plezier in te hebben.

Het is 1963. Begin winter. Vera is vijfenvierig. Ze heeft een ronde krul op haar voorhoofd en volle, perfecte lippen. Haar wenkbrauwen zijn smal, de wenkbrauwen van Hedy Lamarr, aangezet met een potlood.

Toevja is vierenvijftig en draagt een wit overhemd met een brede kraag onder een met de hand gebreide wollen trui met dikke kabels. Hij heeft een volle zwarte haardos met een kaarsrechte scheiding. Zijn armen met de enorme vuisten zijn over

elkaar geslagen voor zijn borst. Hij voelt zich ongemakkelijk en zijn voorhoofd glimt van de opwinding.

Toevja zit met zijn benen over elkaar en nu zie ik pas dat onder de tafel – twee kisten met een plank, gedekt met een wit tafelkleed – de grote teen van Vera's rechervoet, gestoken in een sandaal, lichtjes de zool van Toevja's linkerschoen raakt en die van anderen lijkt te kietelen.

De vriendin vertrok. Vera en Toevja bleven alleen achter, vastgepind op de bank. Toen hij een arm optilde om zijn voorhoofd te krabben, zag Vera het zwarte haar dat uit de mouw van zijn trui piepte. Dichte beharing ontsproot ook aan zijn borst en stopte op de scheergrens in zijn hals. Het schrikte haar af en trok haar aan. Haar eerste en enige geliefde, Miloš, had een gladde, lichte huid gehad die in de zon goudbruin kleurde als honing. Vera's lichaam herinnerde zich ineens weer hoe Miloš en zij zich aan elkaar vastklampten als jonge katjes. Ze kroop graag helemaal in zijn magere, ziekelijke lijf om warmte, kracht en gezondheid, die zij in overvloed had, naar hem te laten vloeien en te voelen hoe ze volliep naarmate ze uitstroomde. Nu voelde ze een steek in haar onderbuik en haar gezicht betrok, bijna was ze opgestaan en weggegaan. Toevja, die niet merkte wat er in haar omging, kwam overeind, ging tegenover haar staan en zei dat hij naar een vergadering van het secretariaat van de kibboets moest, maar dat wat hem betreft de zaak rond was en ze het konden proberen. Daarop stak hij met een hoekig gebaar zijn hand naar haar uit, alsof hij een duimstok uitvouwde.

Zijn onbeholpen aanzoek deed haar ondanks het verdriet om het gemis van Miloš uitbarsten in een schaterlach. Toevja stond beteuterd voor haar en probeerde zich als altijd klein te maken. 'Wat zeg je ervan, Vera?' vroeg hij smekend, en hij ging weer

op het randje van de bank zitten, verloren en volkomen kneedbaar. Vera aarzelde nog. Hij beviel haar, maakte een mannelijke indruk en kwam eerlijk en begrijpelijk op haar over – ‘Ik zag meteen zijn *potencijal*’ – maar aan de andere kant wist ze bijna niets over hem.

Precies op dat moment, met de kenmerkende ongelukkige timing voor bijna elk belangrijk ogenblik in zijn leven, kwam Rafaël binnen, Toevja’s jongste kind en enige zoon, met een blauw oog, een gezicht dat openlag en geronnen bloed rond zijn mond. Hij was weer eens slaags geraakt, deze keer met oudere schoolgenoten. Hij had nog altijd – zoals elke dag en bij elk weer – de capuchon op die hij had gedragen bij de begrafenis van zijn moeder. Hij maakte de hordeur open, zag zijn vader beschaamd naast Vera zitten en bleef als aan de grond genageld staan. Vera stond vlug op en ging naar hem toe, en hij gromde om haar te waarschuwen. Ze schrok niet. Ze ging voor hem staan en nam hem nieuwsgierig op.

Rafaël raakte net als zijn vader in de war van haar blik. Hij had haar uiteraard eerder gezien. Hij was een paar keer langs haar gelopen op de paden van de kibboets en in de eetzaal, maar ze had kennelijk helemaal geen indruk op hem gemaakt. Een kleine, vastberaden, snelle vrouw met een dichtgeknepen mond. Dat was ongeveer wat hij zag. Hij had er ook helemaal geen idee van dat zij de moeder was van Nina, die dag en nacht zijn fantasieën voedde. ‘Jij bent Rafaël,’ zei Vera met een glimlach, en het klonk alsof ze veel meer wist dan dat. Zonder haar blik van Rafaël af te wenden stuurde ze Toevja naar de badkamer om jodium en verbandgaas te halen. En toen stak ze een hand uit naar Rafaëls bloedende gezicht en raakte met een wijsvinger zijn mondhoek aan.

Er klonken een schrille kreet en een verstikte vloek in het

Servo-Kroatisch. Toevja kwam aangerend uit de badkamer. Rafaël stond er geschrokken bij en proefde vreemd bloed op zijn lippen. Vera probeerde de druppels te stelpen die van haar vingers op de vloer vielen. Toevja, die Rafaël nog nooit had geslagen, stormde op hem af, maar Vera sprong met gespreide armen tussen hen in en bracht ondertussen ter waarschuwing een schor, laag en bijna onmenselijk geluid uit. Haar gebaar en dat afschrikwekkende geluid gaven Rafaël diep vanbinnen een gevoel als van een jong van een wild dier – ‘een wild dier dat haar jong verdedigt,’ zei hij tegen mij.

En in weerwil van alles wat hij jegens haar voelde, wilde hij ineens dolgraag het jong van dat dier zijn.

Toevja was geen gewelddadige man en hij schrok van zichzelf. Telkens weer mompelde hij beschaamd: ‘Sorry, Rafi, vergeef me.’ Vera leunde tegen de muur, een beetje duizelig, niet vanwege het bloed – ze had altijd tegen bloed gekund. Ze sloot haar ogen. Haar oogleden trilden en verborgen een snel gesprek met Miloš. Het was bijna twaalf jaar geleden dat hij zelfmoord had gepleegd in de martelkamers van de UDBA in Belgrado. Ze zei tegen hem dat ze nu ging samenleven met een andere man, maar in geen geval afscheid nam van hem of van hun liefde.

Ze opende haar ogen en keek naar Rafaël. Ze dacht: wat lijkt hij op zijn vader en wat een indrukwekkende man zal hij worden, maar ze zag ook wat hem was aangedaan door het verlies van zijn moeder op zo jonge leeftijd. Nina, haar dochter, was ook een halve wees, en het is moeilijk onder woorden te brengen hoe, maar Rafaëls ontredde, eenzaamheid en verlatenheid maakten een moedergevoel in Vera wakker dat ze nooit eerder had gehad. Dat zou ze jaren later herhaaldelijk en met uiteenlopende gradaties van nadruk tegen me zeggen. ‘Hoe kun je dat

gevoel nooit eerder hebben gehad?’ wierp ik haar een keer voor de voeten. ‘Je had Nina al! Je had een dochter!’ We liepen toen over ons lievelingspad door de velden rond de kibboets – gearmd, zoals ze tot op de dag van vandaag graag met mij wandelt, ondanks het lengteverschil – en zij, zoals gewoonlijk keihard en direct: ‘Het is alsof ik met Nina zwangerschap buiten mijn baarmoeder had gehad, en met Rafi ineens alles goed kwam.’

Rafaël en Toevja haalden nauwelijks adem onder haar blik, en dat was het moment waarop ze zeker wist dat ze met Toevja zou trouwen. En ze zou zelfs met hem zijn getrouwd, zei ze me meer dan eens, als hij lelijk en een schoft was geweest en een ‘trommelaar in bordeel’ – een van haar vele particuliere uitdrukkingen, waarvan de betekenis niet helemaal duidelijk was en die Toevja’s familie met plezier van geslacht op geslacht zou overnemen. Want wat zijn al je mooie idealen anders waard, dacht Vera op dat moment, wat zijn het communisme, de broederschap der volkeren, de stralende rode ster en het verheven voorbeeld van Pavel Kortsjagin uit *Hoe het staal gehard werd* waard, en wat zijn alle oorlogen waard waarin je hebt meegevochten voor een betere, rechtvaardige wereld? Geen donder, antwoordde ze zichzelf, als je nu dat kind aan zijn lot overlaat.

Even was ieder van hen verzonken in eigen gedachten. Ik stel me graag voor hoe ze daar alle drie staan met gebogen hoofd, alsof ze luisteren naar het geluid van een oplossing die binnen in hen begint op te borrelen. In feite is dit het moment waarop mijn familie is ontstaan. Het is immers ook het moment waarop ikzelf contouren begon te krijgen.

Toevja Bruck is mijn grootvader. Vera is mijn grootmoeder. Rafaël, Rafi, R., is zoals gezegd mijn vader, en Nina – Nina is hier niet.

Ze is er niet, Nina.

Maar dat is altijd haar unieke bijdrage aan de familie geweest.

En ik?

Best schrift, 72 vel houtvrij papier, van het merk Daftar, ik ben al op een kwart van jou en we zijn nog niet eens fatsoenlijk aan elkaar voorgesteld.

Gili.

Een problematische Hebreeuwse naam, hoe je het ook wendt of keert. Vooral als je hem niet opvat als 'mijn vreugde' maar als een gebiedende wijs: 'wees blij!'

Rafaël trok zich terug in zijn kamer, die heel klein was en donker als een hol. Hij sloot de deur en ging op het bed zitten. De kleine vrouw had hem bang gemaakt. Nog nooit had hij zijn vader zo slap gezien. Achter de gesloten deur leidde Vera Toevja naar de bank en liet hem haar twee gebeten vingers verbinden. Ze genoot van de lichte tint van haar hand tussen die van hem. Er heerste een goede stilte. Toen Toevja het verband had aangelegd maakte hij het vast met een veiligheidsspeld. Daarna bracht hij zijn gezicht naar haar vingers en beet een opstandig draadje door, en haar hart smolt van zijn mannelijkheid. Hij vroeg of het pijn deed. Ze mompelde: 'Ik had het verdiend.' Ze praatten zachtjes. Hij zei: 'De jongen is zo sinds de dood van zijn moeder. Eigenlijk sinds de tijd dat ze ziek werd.' Vera legde haar verbonden hand op zijn hand. 'Ik heb Nina en jij hebt Rafaël.' Het zachte gesprek bracht hen nader tot elkaar. Ze weerhield zich ervan haar vingers door zijn dichte haar te halen.

'Dus wat zeg je ervan, Vera, zullen we misschien –'

'Samen, het is te proberen, waarom niet?'